

По благословению его Высокопреосвященства Лавра,
первоиерарха Русской православной церкви
за границей, митрополита
Востоочноамериканского и Нью-Йоркского

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Русь

2011, № 2 (24)

Кишинев

Общественная ассоциация

«Русь»

НАУЧНОЕ ИЗДАНИЕ

Редакционная коллегия:

доктор истории С. Суляк (Молдавия),

главный редактор

М. Алмаший (Украина)

М. Горняк (Сербия)

доктор исторических наук М. Губогло (Россия)

М. Дронов (Россия)

доктор исторических наук А. Майоров (Россия)

кандидат исторических наук В. Меркулов (Россия)

кандидат филологических наук В. Падяк (Украина)

доктор философии А. Плишкова (Словакия)

кандидат филологических наук Д. Поп (Украина)

доктор лингвистических наук профессор Ю. Рамач (Сербия)

доктор хабилитат истории Н. Руссев (Молдавия)

М. Силадий (Сербия)

доктор истории Н. Тельнов (Молдавия)

протоиерей о. Николай Флоринский (Молдавия)

Р. Шапка (Канада)

доктор истории П. Шорников (Молдавия)

Адрес редакции: Республика Молдова, MD 2001, г. Кишинев, ул. М. Когэлничану, 24, кв. 1 А. Республиканская общественная ассоциация «Русь».

Тел.: (+373 22) 28-75-59, факс: 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

Editor's address: Association «Rus'». M. Kogalniceanu Street, 24, ap. 1A, Kishinev, MD 2001, Moldova.

Тел.: (+373 22) 28-75-59, fax 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

© Общественная ассоциация «Русь», 2011

© Association «Rus'», 2011

СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ИСТОРИЯ РУСИНОВ / HISTORY OF THE RUSINS

- Михаил НЕСИН**
Галицкое вече и Даниил Галицкий в 1205-1229 гг. 5-26
Mikhail NESIN
The Galician Assembly and Daniel the Galician in 1205-1229
- Епископ Иов (СМАКОУЗ)**
История западнорусских церковных уний с Римом в медалях (американская медаль 1916 года в память воссоединения карпаторусинов-униатов с Русской Православной церковью) 27-36
Bishop Iov (SMAKOUZ)
The History of the Western Rus' Church Unions with Rome in Medals (the American Medal of 1916 in Memory of the Reunification of the Carpatho-Rusin Uniats with the Russian Orthodox Church)
- Игорь БУРКУТ**
Югославские русины и украинцы во Второй мировой войне (1941-1945 гг.)
..... 37-51
Igor BURKUT
Yugoslavian Rusins and Ukrainians in WWII (1941-1945)
- Юрій ДАНИЛЕЦЬ**
Нові документи про діяльність єпископа Веніаміна (Федченков) на Підкарпатській Русі у 1923-1924 рр. 52-69
Iurii DANILETS
New Documents on the Activities of Bishop Benjamin (Fedchenkov) in Subcarpathian Rus' in 1923-1924
- Василь МІЩАНИН**
«Ждановщина» на Закарпатті 70-86
Vasilii MISCHANIN
«Zhdanovschina» in Transcarpathia
- Юрій ДАНИЛЕЦЬ**
В'язень Дахау – ієромонах Феодосій (Росоха) 87-103
Iurii DANILETS
Prisoner of Dachau - hieromonk Feodosii (Rosokha)
- Павло Роберт МАГОЧІЙ**
Традиція автономії на Карпатській Русі (включаючи Закарпаття) 104-124
Paul Robert MAGOCSI
The heritage of autonomy in Carpathian Rus' and Ukraine's Transcarpathian region

РУСИНСКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ / RUSIN BIBLIOGRAPHY

Михайло ФЕЙСА

Генетична база руского языка 125-130

*Mikhailo FEISA**The Genetic Basis of the Rusin Language*

АРХИВ / ARCHIVES

Лидия СЕМЕНОВА

Валахия и Молдавия в системе Османской империи (к истории происхождения текстов «капитуляций») 131-139

*Lidia SEMENOVA**Wallachia and Moldavia in the System of the Ottoman Empire (in regard to the history of the origin of the texts «of capitulation»)*

Вести из Валахии. Записки немецкого офицера о Хотинской войне 1621 г. как исторический источник 139-151

Перевод Ю.А. МЫЦЫКА

*News from Wallachia. Notes of a German Officer about the Khotin War of 1621 and a Historical Source**Lane of Yu. A. MYTSYK*

Илья ЗАЙЦЕВ

«Вольная грамота» турецкого султана «некоему русину» 152-163

*Iliia ZAITSEV**«The Free Gramota» of the Turkish Sultan «to some Rusin»*

References Transliterated from Cyrillic into Latin Alphabet 164-183

Сведения об авторах 184-185

Information about the Authors

Summary 186-187

Правила публикации в журнале «Русин» 188

Rules of Publication in the Journal «Rusin»

Подписка на международный исторический журнал «Русин» .. 189-190

Subscription to the International Historical Journal «Rusin»

Информация 191

Information

Василь МІЩАНИН

«ЖДАНОВЩИНА» НА ЗАКАРПАТТІ

Друга світова війна позначилася глибоко негативно не лише на функціонуванні економіки, а й на діяльності всіх структур політичної системи. Ще більше посилювався авторитаризм центральної влади, а культ особи Сталіна досяг свого апогею. Проголошення Сталіна найвидатнішим полководцем і вождем усіх народів, удостоєння звання генералісимуса, ототожнення його імені з Леніним, піднесення сталінізму за творчий ленінізм вкрай негативно вплинуло на все суспільно-політичне життя.

Найбільше занепокоєння сталінського режиму викликало те, що 70 млн. радянських людей, котрі жили в умовах німецької окупації, працювали на примусових роботах і перебували в полоні, зазнали впливів західного способу життя. Тому, на думку Сталіна, винятково важливого значення набувало завдання відновлення ідеологічної чистоти, значне посилення контролю над суспільством, особливо у сфері ідеології. Провідником цієї політики був головний на той час ідеолог партії, секретар ЦК ВКП(б) А. Жданов. Під «ждановщиною» розуміють ідеологічну кампанію в СРСР, розгорнуту у 1946-1949 рр. у галузі науки, літератури, культури та мистецтві, в ході якої були піддані нищівній критиці діяльність інститутів історії України та історії української літератури, творчих спілок, редакцій газет і журналів, видатних діячів української культури – письменників, композиторів, режисерів тощо (назва походить від прізвища секретаря ЦК ВКП(б) з питань ідеології А. Жданова)¹. Так звана «ждановщина» означала справжню війну проти творчої інтелігенції, національно-патріотичних сил.

Повоєнна хвиля переслідувань почалася 1946 р. розгромною постановою ЦК ВКП(б) «Про журнали "Звезда" та "Ленинград". Головним об'єктом брутальної критики стали відома поетеса А. Ахматова й письменник М. Зощенко. Не забули в Москві й про Україну. ЦК ВКП(б) у липні 1946 р. звинуватив українських комуністів у тому, що вони «не приділяють належної уваги підбору кадрів та їхній політико-ідеологічній підготовці в галузі науки, літератури, мистецтва, де існує ворожа буржуазно-націоналістична ідеологія» і «мають місце українські націоналістичні концепції». Цього ж року ЦК КП(б)У під тиском центру ухвалив ряд постанов «Про перекирення й помилки у висвітленні української літератури в "Нарисі історії української

літератури"», «Про журнали "Перець", "Вітчизна"» та ін. З'явилися розгромні рецензії на «Історію України», видану в 1943 р.

До заходів адміністративно-політичного тиску на українську парторганізацію з боку Сталіна належить направлення в Україну в березні 1947 р. Л. Кагановича й «обрання» його першим секретарем ЦК КП(б)У. Згадавши досвід Кагановича в боротьбі з націонал-ухильництвом в Україні в 1925-1928 рр., Сталін намагався з його допомогою «навести порядок», а заодно провчити Хрущова за його «самостійність».

На думку сучасних дослідників: «З прибуттям Кагановича різко погіршилася морально-політична й ідеологічна ситуація в Україні. Особливої жорстокості набуло полювання на так званих українських націоналістів. Ухвалена за його участі постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (серпень 1947 р.) стала маніфестом реакції і наступу на діячів української інтелігенції, яку сталінський посланець патологічно ненавидів. Було вчинено справжній «погром» кадрів у колективі Інституту історії України, посилено ідеологічний контроль за підручниками з історії та нагляд за її викладанням. Відтепер вся історія українського народу, починаючи з найдавніших часів, мала розглядатися тільки під кутом зору єдності з російським народом як його "старшим братом"»². Нерідко доходило до абсурду. Наприклад, засуджувалася опера К. Данькевича «Богдан Хмельницький», у якій начебто недостатньо розкрита прогресивна роль російського царя та московських бояр.

Нещадної критики зазнали твори українських літераторів М. Рильського, Ю. Яновського, В. Сосюри, А. Малишка, О. Довженка, І. Сенченка, Б. Лятошинського, Г. Таранова та інших діячів української культури. Під ждановським пресом опинилися українські радіо, кіно, культурно-освітні установи.

Не оминули ці процеси і Закарпаття. Проте тут вони мали свої особливості. З одного боку, Закарпаття, як складова одиниця УРСР і СРСР була утворена лише у січні 1946 р., а тому місцеві літератори могли вільно творити у 20-х-30-х рр. ХХ ст. в умовах чехословацької демократії. І їм по крайній мірі дивним було те, що їхню творчість починають заганяти у певні «стандарти», чи навіть згадувати деяким діячам «огріхи» минулого. Особливо це стосувалося представників українофільського та русофільського напрямків, які в часи Чехословаччини (або навіть у 1944-1945 рр.) виступали за об'єднання краю з Радянською Росією чи Радянською Україною.

З іншого боку, тоталітарній владі разом із змінами соціально-економічного характеру чи не головну роль приходилося звертати на

суспільно-політичне життя, зокрема ідеологічну роботу, спрямовану на чим скорішу інтеграцію області до складу СРСР. Дослідники так характеризують цей період: «...на Закарпатті формується радянська система з радами в основі та керівною роллю КПРС. Повоєнне десятиліття в політичному й адміністративному відношенні характеризувалося насильницьким впровадженням радянської системи, повсюдною заміною апарату управління, утворенням системи компартійного диктату тощо. Такі процеси спостерігалися і в сфері культури та освіти. Повсюдно запановує жорсткий тоталітаризм. Закарпаття вилучалося із середньоевропейського модуля розвитку і включалося в східноєвропейську унітарну систему. Сталінська диктатура набирає потворних форм»³. Не слід забувати й те, що компартійна влада вже у 1945-1946 рр. займалася «чистками» своїх рядів. Мова йде про переведення членів Комуністичної партії Закарпатської України в члени ВКП(б). Так от, у результаті цього переведення понад 60 % членів КПЗУ не отримали нових квитків⁴.

Єдиним методом, у якому сталінський політичний режим і компартійна ідеологія змушували працювати письменників, літераторів і публіцистів, став «соцреалізм», в основі якого лежали сталінські ідейно-естетичні постулати і «дороговкази» інших усталених вождів, неможливість письменнику критично зображувати дійсність. Зазвичай, героями заідеологізованих творів були «праведні комуністи» і «відважні комсомольці». За словами сучасних дослідників історії української культури В. Задорожного та Ю. Кундрата: «Власне розуміння митцем соціокультурних процесів, чи будь-яке заперечення їх, жорстоко переслідувалось та каралось партією і владою»⁵. Особливого розмаху набрала боротьба проти т.зв. «українського буржуазного націоналізму». До списків «ворогів українського народу» було внесено імена фундаторів крайової літератури В. Гренджі-Донського, Зореслава (С. Сабола), В. Пачовського, В. Бірчака, А. Ворона, Д. Поповича, П. Міговка, І. Ірлявського та ін. Замість очікуваної свободи творчості, літератори опинилися в лабетах радянської тоталітарної ідеології. Чимало творчого доробку закарпатських митців було старанно заховано у спецархівах на майже півстоліття.

Але попри все літературне життя краю продовжувалося. У серпні 1945 р. в Ужгороді було створено обласне книжково-журнальне видавництво. У травні 1946 р. створена Закарпатська обласна організація Національної спілки письменників України (НСПУ). Її першими членами стали поет А. Патрус-Карпатський, прозаїк, поет, педагог Ф. Потушняк, педагог і літературознавець П. Лінтур. Проти них згодом і було спрямовано вістря критики комуністичного режиму. Та й не лише критики. Жертвою сталінського режиму в 1947 р. став перший

голова обласної НСПУ А. Патрус-Карпатський. Йому інкримінували «співробітництво з фашистсько-націоналістичною пресою» в минулому, заарештовують і засуджують на 25 років тюрми. У 1956 р. був реабілітований і повернувся на Закарпаття. Гірша доля спіткала відомого літературознавця і критика В. Бірчака, який в 1945 р. був заарештований у Празі радянською контррозвідкою СМЕРШ, засуджений і відправлений до сибірського табору, де і помер. На думку вже згадуваних нами дослідників: «Крізь пекло ГУЛАГів пройшли десятки і сотні митців, священиків, учителів»⁶.

В таких умовах приходилося працювати і викладачам, особливо гуманітарного циклу, у недавно створеному Ужгородському державному університеті. Викладачі університету знаходилися під прискіпливою увагою партійного керівництва. У січні 1947 р. секретарем Закарпатського обкому КП(б)У із пропаганди О.Я. Карпенко в управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У була надіслана довідка. В ній зокрема вказувалося, що у зв'язку із постановою ЦК КП(б)У про стан роботи парторганізації в Київському державному університеті ім. Шевченка відбулися партійні збори і в Ужгородському державному університеті. На зборах були присутніми секретар Ужгородського міського КП(б)У Єфименко та представники Закарпатського обкому КП(б)У. У своїй доповіді секретар парторганізації університету Майданик вказував і на недоліки в роботі Ужгородського університету – «питання індивідуального виховання студентства і професорсько-викладацького складу»⁷. Всі 9 виступаючих на зборах комуністів відзначили такі недоліки в керівництві з боку партійного бюро: низьке ідейно-політичне виховання студентів і викладачів, відзначали, що з боку студентів присутні ще «елементи чужої ідеології», а з боку викладацького складу – «ще не вижиті елементи аполітичності, ... кастової замкненості»⁸. А тому ідеологом О. Карпенко вказувалося на слабку політико-виховну роботу в університеті серед викладачів, слабку дисципліну членів профспілок (*незалежних* – ?).

Та це поки-що обходилося без називання конкретних особистостей. Це було питанням часу. Так, у інформації того ж таки О.Карпенко до секретаря ЦК КП(б)У у червні 1947 р. «Про деякі факти прояву ворожої ідеології в Закарпатській області» потрапив в опалу кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії СРСР, перший декан історичного факультету П.К. Сміян. Його критикували за статтю, опубліковану в газеті «Молодь Закарпаття», яка називалася «Українські націоналісти – вороги українського народу». Комуністичні цензори звинуватили автора в тому, що він «підспіває українсько-німецьким націоналістам» і викривляє правду про те, що в 1918 р. українські націоналісти були фактичними господарями України. Бюро обкому

КП(б)У «вказало» П. Сміяну на його «помилкові твердження»: «...в жовтні 1917 р. український народ повів боротьбу проти царизму за встановлення пролетарської влади», що «український народ вигнав в 1918 р. німців з України». Як говорилося в інформації: «В останньому випадку тов. Сміян припускається подвійної помилки – стає на позиції школи Грушевського про безбуржуазність українського народу й ігнорує вирішальну роль братської допомоги великого російського народу і роль В.І. Леніна та Й.В. Сталіна у визволенні України від німецьких окупантів у 1918 р.»⁹.

Це було відзначено і у «Звіті про наукову і педагогічну роботу кафедр основ марксизму-ленінізму, історії і літератури за 1946-1947 навчальний рік Ужгородського державного університету» від 21 липня 1947 р. Тут зокрема писалось, що «кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СРСР Сміян в своїй статті, опублікованій у місцевій пресі, припустився ряду грубих політичних помилок»¹⁰.

Закарпатський обком КП(б)У звернувся до ЦК КП(б)У з проханням відмінити постанову про призначення завкафедрою П. Сміяна¹¹. Петро Кіндратович, щоб уникнути подальшої критики і репресій, вирішив змінити місце проживання. Він переводиться на посаду завідувача кафедри історії Львівського педінституту (1947-1949 рр.). У 1949-1950 рр. – доцент кафедри історії Красноярського педінституту. Та долі уникнути не вдалося, у 1950 р. був репресований за зберігання «націоналістичної» літератури, засуджений на 10 років позбавлення волі і направлений в один із сибірських таборів. У 1955 р. повністю реабілітований з поверненням усіх прав і стажу роботи. Після цього до 2001 р. на різних посадах працював у Луцькому педінституті (нині Волинський національний університет ім. Л. Українки)¹².

Разом з тим, при обговоренні статті П. Сміяна на об'єднаному засіданні кафедр суспільних наук, так і на «літературних середях», при редакції газети «Закарпатська Україна» пильними комуністами «були викриті прояви ворожої ідеології з боку викладача кафедри археології та етнографії Ужгородського університету – члена НСПУ Ф. Потушняка». На думку професора Ужгородського національного університету М. Тиводара, дослідника життя і творчості Ф. Потушняка, 1947 р. був одним із найважчих у його житті, науковій, педагогічній і творчій діяльності¹³. З одного боку, у 1947 р. Ф. Потушняк проходив курси підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на кафедрах археології й етнографії Московського університету, іншими словами, освоював методіку радянської археології та етнографії. У рамках цих курсів Ф. Потушняк провів відкриті лекції з навчальних предметів, що дістали високу оцінку московських педагогів. 5 червня 1947 р. йому було присвоєно учене звання доцента кафедри археології

і етнографії. З іншого боку, в цей рік почалося чергове вишукування українських буржуазних націоналістів, антирадянщиків, антисемітів, псевдовчених і т.п. І Ф. Потушняк постраждав від цього найбільше.

Вже 21 травня 1947 р. на сторінках «Закарпатської України» російськомовний письменник М. Тьевельов звинуватив Ф. Потушняка в ігноруванні радянської дійсності, бо той не пише на сучасні теми¹⁴.

12 червня (липня) 1947 р. у вже згадуваній інструкції критикувалися твори Ф. Потушняка «Свої люди» та «Вовки». Перший твір, на думку комуністичних цензорів, «проповідує звіриний антисемітизм, набріхує на закарпатлоукраїнський народ, персоніфікуючи його в образі "дурнуватого" Юри...». «У новелі "Вовки", – йшлося в документі, – Ф. Потушняк зображує український народ безвольним, сліпо підкоряючийся своїй долі і проповідує буржуазну ідею всепрощення зла, яке вчиняють пануючі класи»¹⁵.

У відповідь на звинувачення Ф. Потушняк заявив: «Те, що тут, в Радянських умовах признають непридатним, я впевнений, що на Заході, скажімо, в Празі чи Будапешті, обов'язково опублікують. Більше того, кожен твір написаний мною, влюбій країні Європи безумовно надрукують»¹⁶. Цей вислів призвів до нових звинувачень – «низькопоклонство перед західноєвропейською культурою». Виступаючи на захист П. Сміяна, при обговоренні його статті, Ф. Потушняк заявив: «В Європі уряд вчених не критикує і не вмішується у їх справи»¹⁷. Звинуватили Ф. Потушняка і за окремі тези у його «Короткому нарисі філософії Подкарпаття», опублікованому в 1943 р. у «Літературній неділі».

На захист Ф. Потушняка виступив П.Лінтур – відомий закарпатський вчений фольклорист, в той час член НСПУ і завідувач відділу культури облвиконкому. Він заявив, що «письменник діє підсвідомо, без якоїсь ідеології», що у Потушняка «немає нічого ні марксистського, ні антимарксистського», і що він «ідеаліст в найкращому розумінні цього слова»¹⁸. За це сам П. Лінтур потрапляє під шквал критики. «Подібно Потушняку, який відстоює «Самостійність Підкарпатської філософії», Лінтур відстоює самостійність закарпатської літератури, безбуржуазність закарпатоукраїнського народу та ін. І Ф. Потушняк, і П. Лінтур цілком залишаються в полоні своїх старих поглядів, в полоні буржуазних реакційних ідей», – читаємо в документі¹⁹.

16 липня 1947 р. на сторінках «Закарпатської правди» з'являється редакційна стаття обкому КП(б)У «Рішуче боротися з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології». В ній, зокрема, зазначалося: «Якщо проаналізувати нариси і статті членів Спілки радянських письменників П. Лінтура і Ф. Потушняка про так звані «будителів Закарпаття», то неважко в них виявити немарксистський,

псевдоісторичний підхід... Чи не ясно після цього, що П. Лінтуру, П. Сові, Ф. Потушняку та іншим час, давно час відмовитися від помилкових поглядів на роль емігрантів із Закарпаття в Росії, давно час зрозуміти, що ці люди, працюючи в добу декабристів, не зарекомендували себе демократичними устремліннями»²⁰. Та час розставить все на свої місця. Тема будительства у творчості митців ще стане предметом спеціальних досліджень²¹, як і взагалі діяльність будителів на Закарпатті²². Це стало можливим лише в часи незалежності України, коли можна по-новому, з об'єктивних позицій підійти до вивчення минулого нашого краю. Зауважимо, що частину творів будителів вже перевидано науковцями Ужгородського університету²³.

22 липня 1947 р. секретар обкому КП(б)У з пропаганди О. Карпенко звинуватив Ф. Потушняка в тому, що той нібито вважає, що «... партія не повинна вмішуватись і направляти розвиток літератури. У своїх реакційних, містичних творах Потушняк оспівує зоологічний антисемітизм, робить наклеп на весь український народ, отруює свідомість молоді»²⁴.

1 серпня 1947 р. відбулися збори інтелігенції міста Ужгорода, на яких була заслухана доповідь секретаря обкому КП(б)У Пінчука на тему «За подальше піднесення ідеологічної роботи в Закарпатті». Завданням зборів, як пишуть їхні організатори, було «...викриття ідеологічних помилок і зокрема буржуазного націоналізму, який має місце в творах окремих письменників Закарпаття»²⁵. В обговоренні виступило 12 осіб. Завідуючий кафедрою української літератури УЖДУ тов. Ясько піддав гострій критиці творчість члена спілки радянських письменників України Ф.Потушняка. «Письменник Потушняк, – говорив він, – ще не крокує разом з народом, його творчість не служить справі укріплення соціалістичного устрою, тому, що він до цього часу знаходиться в полоні буржуазної ідеології, не звільнився від вантажу старих грубих помилок націоналістичного змісту»²⁶. Ось лише кілька цитат із деяких виступів: «В літературних творах Лінтура відсутня марксистсько-ленінська методологія. Його твори не звільнені від буржуазно-націоналістичних помилок», «Письменник Потушняк продовжує займати явно ворожу позицію у відношенні радянської ідеології, він знаходиться у полоні містики, буржуазно-реакційної філософії і мракобісся», «тов. Лінтур не викриває ворожої ідеології Потушняка, більше того, Лінтур перекликається з Потушняком», «тов. Лінтур і Потушняк не зробили для себе відповідних висновків, навпаки, продовжують залишатися в полоні буржуазних ідей», «тов. Лінтур не зробив для себе ніяких висновків... більше того, намагався обійти всі гострі кути і поставити себе в ролі "пострадавшего" і "незрозумілого"»²⁷.

На цьому зібранні різкій критиці піддали творчість А. Патруса-Карпатського за його твір «Бабка Петріха» (як безідейний) та Л. Бездомного твір «Рассвет» (не правильно і фальшиво трактується образ тракториста – «нвої позитивної фігури в перебудові закарпатського села»).

Після таких подій критику на адресу Ф.Потушняка та інших викладачів підхопили компартійці університету. 2 серпня 1947 р. відбулися закриті загальноуніверситетські партійні збори із обговорення закритого листа ЦК ВКП(б) про справу Ключової і Роскіна. Лист ЦК ВКП(б) надійшов у Закарпатський обком 15 липня 1947 р. Члени бюро обкому ознайомились із ним 26 червня. Судячи із великої секретності, це було пов'язано із витокм інформації. Мова йде про професорів-медиків, які судячи із «Резолюції партійних зборів Ужгородського державного університету по закритому листу ЦК ВКП(б) по справі професорів Ключової і Роскіна», «здійснили антипатріотичний і антидержавний поступок, передавши в руки іноземної держави новий винахід і цим самим поставили під загрозу пріоритет радянської держави у цьому напрямку»²⁸.

Із присутніх 23 комуністів (це були літні канікули) при обговоренні листа виступили 8 чоловік. В. Тьєряєв, виконуючий обов'язки проректора університету із навчальної частини, у своєму виступі закликав комуністів збільшити увагу посилити боротьбу з ворожою ідеологією. Він відзначив, що науковці університету до 30-ї річниці Жовтневої революції готують збірник про Закарпаття. А тому пропонувалося посилити увагу і обмежити доступ до цього збірника. Завідувач кафедрою основ марксизма-ленінізма М. Редько звинуватив викладача латинської мови доцента Сулинчака, що той хвалив організацію навчання у вищих навчальних закладах Чехословаччини та інших державах, «плазував перед буржуазною наукою і культурою»²⁹. Викладач цієї ж кафедри доцент В. Аркадов відзначив, що партійна організація університету недостатньо проводила ідейно-виховної роботи серед студентів і професорсько-викладацького складу. Разом з тим він висловився: «Викладачі Лелекач (викладач всесвітньої історії) і Симулик, а також бувший викладач етнографії і археології Потушняк, виховувались в університетах буржуазних держав, їм притаманна буржуазна ідеологія. Твори Потушняка, як в минулому, так і тепер, які були подані ним до друку, проникнуті ворожою ідеологією. У своїй практичній роботі вони допускають помилки, не виправляють ці помилки, і не видно, щоб вони намагались їх виправити»³⁰. На жаль, сам виступаючий не міг похвалитися подібною освітою, проте на рахунок ідеології у нього було все в порядку, адже він закінчив Комуністичний університет і навчався 4 роки в аспірантурі, правда, дисертацію не

захистив³¹. На зборах була прийнята резолюція, в якій намічались практичні заходи із поліпшення ідеологічної роботи в університеті. Разом з тим у рамках цих заходів обкомом КП(б) були проведені наступні заходи: 1. В містах Закарпатської області – Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Виноградіві і Хусті проведено загальноміські збори інтелігенції на тему «За подальший підйом ідеологічної роботи на Закарпатті». З доповідями на цих зборах виступали секретарі обкому т. Туряниця, Пінчук, Карпенко і обласний прокурор тов. Андрашко. В інших окружних центрах лекторами обкому прочитано лекції про радянський патріотизм. 2. В місті Ужгороді проведено семінари письменників, працівників мистецтв Закарпатської області і професорсько-викладацького складу Ужгородського державного університету, а також семінар вчителів середніх шкіл. 3. У містах Ужгороді, Мукачеві і Хусті для інтелігенції організовані і працюють лекторії. 4. По області працює 150 кружків для інтелігенції з вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)», в яких займається 2400 слухачів³².

У зборах взяли участь понад 1600 осіб – викладачі технікумів і педагоги середніх шкіл, інженери і техніки, пропагандисти і лектори, письменники і журналісти, артисти та інші представники інтелігенції. На них змушували літераторів, переважно молодь, привселюдно засуджувати свої твори і твори своїх колег по перу. Чи не тому на збори запрошувався обласний прокурор? Як відзначалося у інформації «Про проведення зборів інтелігенції в містах: Ужгород, Мукачево, Виноградово, Берегово», на них виступив письменник М. Рішко. Він розкритикував творчість членів спілки письменників України П. Лінтура і Ф. Потушняка, а також свою творчість: «Історичні постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про ідеологічну роботу стали для мене програмою в літературній роботі. Я засуджую свої помилки, які були в моїх творах, внаслідок чого мої твори були на низькому ідейному рівні. Патріотична праця лісорубів і солекопів, стахановські методи праці шахтарів Ільниці, боротьба за високий врожай наших перших колгоспів – ось благодатна тема для тих товаришів, які в своїх творах мріють показати нове життя трудящих Закарпаття»³³. Заставили привселюдно лінчувати себе й іншого молодого письменника Л. Бездомного. «У нас є прекрасні і благородні теми для нової соціалістичної творчості, але біда в тім, що ми мало працюємо над собою, не помічаємо великих, правдивих, хвилюючих тем, а головне нових людей нашого Закарпаття ... внаслідок чого пишемо безідейні твори. Хто не озброюється теорією марксизму-ленінізму, той не зможе стати радянським письменником», – змушений був заявити письменник³⁴. Та найбільше знову ж таки дісталось П.Лінтуру та Ф.Потушняку. Майже кожен із 33 виступаючих засудив їх за те, що письменники «не звільнилися від впливу буржуазної ідеології»³⁵.

На вимогу ЦК КП(б)У відділ обкому КП(б)У з пропаганди і агітації 12 серпня 1947 р. за № 663/с (секретно) навіть надіслав до Києва матеріали «на перевірку» – статті Ф. Потушняка, П. Лінтура, П. Сміяна³⁶.

Такий тиск з боку влади заставив П.Лінтура 28 серпня 1947 р. опублікувати розлогу статтю «Боротьба з плазуванням перед заходом – найважливіша ділянка ідеологічної роботи в Закарпатті». В ній, дещо скоригувавши підходи і акценти щодо діяльності вихідців із Закарпаття в Росії, вміло захищав свої погляди³⁷. Хоча ще неодноразово критикувався партійцями: у 1948 р. за статтю «Нова Горонда», опубліковану в газеті «Радянське Закарпаття»³⁸, у 1959 р. за «грубі методологічні помилки в питаннях оцінки літературної спадщини Закарпаття», за що він отримав навіть догану³⁹.

15 серпня 1947 р. секретар обкому КП(б)У відкрито звинуватив Ф. Потушняка в тому, що той в минулому був «...заражений буржуазно-націоналістичним чадом, блудив у полоні національної обмеженості»⁴⁰.

За словами М. Тиводара: «Упродовж 1947 р. Ф. Потушняка звинуватили у всіх можливих і неможливих гріхах. Зокрема йому закидували те, що він: знаходиться у полоні селянської обмеженості; оспівує «аристократизм» селянської темноти; захоплюється всякою «чортівщиною»; проповідує зоологічний індивідуалізм і антисемітизм, залишається на позиціях української буржуазно-націоналістичної ідеології, плазує перед західноєвропейською культурою, оспівує буржуазні «свободи», захищає реакційну філософію, служить реакційним силам, виступає проти партійності в літературі і т. п.»⁴¹.

Своєрідним підсумком «ждановщини» на Закарпатті можемо вважати тексти лекцій першого секретаря обкому КП(б)У І.Д.Компанця «Партія завжди організовувала літературну справу і формувала її результати», які зберігаються в ДАЗО⁴². У них він проаналізував «успіхи» і «невдачі» у роботі Закарпатської НСПУ за два роки ждановської кампанії. Похвалу отримали Ю. Гойда за цикл віршів, П. Лінтур за нарис «Про саме дороге в житті», К.Дрок за цикл віршів «Солдати п'ятирічки», С. Панько та В. Хоменко за нарис «По слідах Митрака», М. Тевельов за нарис «Про Івана Богатиря», Боршош-Кумяцький, В.Боржавин за «успішні вірші. За роботу в обласних газетах – статті «про боротьбу з буржуазним націоналізмом і низькопоклонством перед сучасною буржуазною західною культурою» було відзначено П. Лінтура, М. Шаповала, Гойди, М. Тьевельова»⁴³. До позитивів секретар партії відніс і притік у літературу молоді, правда, хибним вважав, що молодь іде переважно у поезію, слабше у прозу і майже не йде у драматургію.

Головним недоліком в роботі філіалу НСПУ І. Компанець вважав відсутність «принципової критики і самокритики ... творчих дискусій, не викоріненні приятельські відносини і взаємне вихваляння в оцінці творчості того чи іншого письменника»⁴⁴. «Вагомим недоліком в роботі філіалу, – на його думку, – є й те, що він не використав правильної оцінки, яку дав пленум обкому партії з питань історії і літературного надбання Закарпаття для критичного розбору творів письменників Закарпаття, виданих до встановлення Радянської влади, членами спілки письменників»⁴⁵. Іншими словами, відповідати мали письменники за свої твори, які вони написали за десятиліття перед цим, в умовах іншої держави.

Першим під критику потрапляє А. Патрус-Карпатський за книгу віршів «Плетью по совести», яку він опублікував у 1937 р. Для ліпшої наглядності наведемо два куплети:

Полюбил я родные Карпаты,
Свой рабочий забытый народ,
Полюбил его бедные хаты,
Где нужда ныне песни поет!

Я стою на пути, закаленный,
А за мною плечи к плечам
Угнетенный многомиллионный
Класс трудящихся по всем сторонам.

На перший погляд, подібні вірші мали цілком і повністю відповідати ідеології комуністів – «робочий народ», «клас трудящих»... Але пильні цензори і тут угледіли небезпеку для радянської влади: «Хвалячи трудящий народ, проклинаючи багатіїв і голодне життя ... Патрус підводить все до того, щоб у свій час, у своїх безпомічних куплетиках віддати данину тим імперіалістичним силам, які хотіли створити на Закарпатті плацдарм для боротьби з Радянським Союзом»⁴⁶. Коментарі зайві. Та найбільше дісталось А. Патрусу-Карпатському за його діяльність у період «Волошинської України», за гімн «Карпатській Січі».

Гартуйте ви свідомість має
по селах, в робітничій хаті,
бо всім треба знати
та не треба забувати:
що наша є доля,
народний наш стяг,
добробут і воля
у наших руках.

«Якщо так, – пише головний партієць області, – що все «в наших руках», тобто, в руках карпатських січовиків, то Патрус кидає бандитський клич, показуючи рукою на схід, на землі Радянського Союзу:

Ростіть, підіймайтеся в гору
і зором своїм за Карпати
погляньте в бурхливую пору,
на клич Батьківщини до бою
з чужого і злого⁴⁷.

Навіть за цей вже "радянський" вірш "Веде на Львів Будьонний радянську кінноту" А. Патруса-Карпатського звинуватили у тому, що він "осхваляє петлюрівсько-хустську раду", прикриваючись загальними радянськими гаслами ...проводить думку про "самостійну Україну"⁴⁸. Дісталосся і редактору Борисову, який пропустив ці вірші до друку.

Не міг перший секретар у своїх лекціях оминати і постать Ф. Потушняка. Із архівного документу, який ми опрацювали, добре видно, як тут попрацював редактор. У тексті, що стосувався творчості Ф. Потушняка, явно переважав червоний колір ручки редактора, який всіяко старався підібрати «найбільш влучні» вирази. На цей раз критикували вірш Ф. Потушняк «Кристали». Правда що стосується перекладу вірша з української на російську мову, на якій надрукований весь документ, то тут вправності явно бракувало. Вийшло, як у тому анекдоті про проблему двомовності в Україні. Її не існує, деякі наші високі чиновники говорять на двох мовах одночасно. Не можемо не зачитувати хоча б уривок (зберігаючи мову оригіналу) із документу:

Маленькі дикі черне невидиме
Жжирає ночь их жорнами очима...
... Мов корень в'яне невідоме слове
И дум моих роздмухуесь полова
... Назад, назад у праце парус тане
И чорна кров из серця в студене кане ...

Далі – вже звичні звинувачення ... Та найбільше драгувало компартійців те, що «...Потушняк до цих пір не покався...». П. Лінтур, хоч «ще і сам не переглянув своїх творів», проте «за останній час серйозні кроки вперед»⁴⁹.

Під шквал критики за вірші потрапив молодий поет В. Боржавин. У його творчості угледіли «...відголосок націоналістичної уяви про сільський устрій, в якому ігноруються класові протиріччя куркулів і бідноти... ». Критика торкнулася і творчості С. Панька, Л. Бездомного (Мансветова), Гойди, К. Дрока. А. Боршош-Кумятському рекомендували «сильно попрацювати над зростанням свого ідейно-політичного рівня...»⁵⁰. Як далекий від соціалістичної дійсності було визнано

нарис про лісорубів «Свалява» Ярославцева. Подібної думки були ідеологи і про книгу «Карпати» Гіневського. Про неї також знаходимо відгук: «Нарис про художників – шкідливий нарис, автор змішав художників формалістів – Манайло і Ерделі з реалістами – Бокшаєм і Розенбергом»⁵¹.

У висновку І. Компанець пише: «Письменники Закарпаття ще знаходяться в полоні натуралізму, фотографують зовнішні явища життя, не розкриваючи внутрішньої суті людей і явищ. Це відбувається тому, що вони не вникають у глибину життя, не охоплюють те нове, народжене соціалістичним ладом»⁵². На окремому клаптику паперу, який підшитий до справи, редакторів власноручно дописав: «Складно і цілісно повинен відчувати свою батьківщину і її велику працю, щоб горизонти наших книг були широкими горизонтами ... А тому потрібно знати, разом з народом відчувати, тему великого поступу до комунізму...»⁵³. Далі на майже десяти сторінках машинопису на прикладах творчості письменників і поетів Закарпаття (Гіневського, М. Шаповала, Л. Бездомного) головний комуніст області показує, як їм треба «правильно» писати, чи скоріше не писати. «Не піднімалась тема лісорубів, шахтарів «Ільниці», колгоспної перебудови села. Не написано жодного нарису, повісті чи вірша про таких людей, як Пенчо Пенчев, Василь Попович – відомий лісоруб, про радянського лікаря або вчителя, який прибув у Верховинське село», – підказує «актуальні» теми І. Компанець⁵⁴.

Не оминула критика самі художників, які не хотіли працювати у стилі соцреалізму. Зокрема, А. Ерделі – одного із засновників всесвітньо відомої закарпатської школи живопису. Щоб поживити розвиток образотворчого мистецтва на Закарпатті, в 1945 р. газета «Закарпатська правда» за підписом Ерделі – Гриць опублікувала статтю «До творчої праці, товариші художники», в якій мова йшла про необхідність відкриття в Ужгороді художнього навчального закладу⁵⁵. Цього ж року закарпатські художники А. Ерделі, Й. Бокшай, А. Коцка, Ф. Манайло та інші організували тритижневу поїздку по мальовничих місцях нашої області. Приєднання краю з УРСР і перетворення в область сприяло посиленню зв'язків наших майстрів з провідними художниками України. Вони ще більше зміцнилися після відкриття наприкінці 1945 р. виставки закарпатського мистецтва в Києві. Цьому сприяли, однозначно, візити до Москви та Ленінграду.

15 січня 1946 р. А. Ерделі разом з Й. Бокшаєм розпочали заняття з невеликою групою молоді в новоствореному Ужгородському художньому училищі, ще не маючи на руках необхідної документації. Він сам власноручно прибив виготовлену табличку «Академія мистецтва»⁵⁶. Хоча вже 9-12 січня цього ж року в Ужгороді відбулася нарада

активу працівників освіти Закарпаття, в результаті якої ухвалено було припинити діяльність цієї академії. А 1 березня 1946 р. – день початку діяльності Ужгородського державного художньо-промислового училища⁵⁷. Першим директором влада призначила А. Ерделі. Проте це тривало недовго. З приходом радянської влади А.М. Ерделі не поспішав малювати заводські димарі, виступав у звичайному жанрі портрета, натюрморту. Це викликало роздратування «більшовицького мистецтва» та «незнайства»⁵⁸. З цього часу художник стає «мішенню у декларативних виступах» партійних діячів, таких, як «Климпонюка, Мацканюка, Компанця, Щелокова, Смульсона, Гіневського, Гільбуха»⁵⁹. Незабаром в 1947 р. його усунули від керівництва навчальним закладом. Місце голови обласної організації Спілки художників УРСР теж змушений був покинути. Далося взнаки й виселення училища з попереднього зручного приміщення колишньої жіночої вчительської семінарії, де вирішено розмістити партійну школу. У одній із статей «Закарпатської правди» художника названо «формалістом і буржуазним естетом в образотворчому мистецтві, що продовжував спотворювати портрети радянських людей». Вважали, що він знаходиться під впливом загниваючого Заходу. У зв'язку з цим, в 1948 р. опубліковано статтю Ю. Гойди (якого, як бачимо, самого критикували) «Про деякі питання ідеологічної роботи серед інтелігенції», в якій ім'я живописця пов'язувалося з абстракціонізмом, космополітизмом⁶⁰. Пізніше в особистих записках видатний маестро пробачив їм.

Таким чином, у повоєнний період на Закарпатті відбулися грандіозні зміни у всіх сферах суспільного життя. Торкнулися вони освіти, науки і культури. З одного боку, радянська влада, борючись із неписьменністю вже в перші роки відкриває велику кількість початкових і середніх шкіл, вперше в історії краю університет, художньо-промислове училище й інші освітні та культурні заклади. З іншого боку, науковці, літератори, художники та інша інтелігенція не могли працювати і творити, як вони того хотіли, постійно перебували під ідеологічним контролем та піддавалися цькуванню у місцевій комуністичній пресі, розбірках на партійних зборах тощо.

ПРИМІТКИ

1. Історія України. Комплексний довідник / Укладачі Воропаєва В.В., Губіна С.Л., Земерова Т.Ю., Коніщева С.Є., Сідорчук В.П., Скирда І.М. Харків: ФОП Співак В.Л., 2010. С. 151.

2. *Остафійчук В.Ф.* Історія України: сучасне бачення: Навч. посіб. 4-те вид. К.: Знання-прес, 2008. С. 332.

3. *Задорожний В., Кундрат Ю.* Курс історії української культури (IX – початок XXI ст.): Навчальний посібник для студентів українців. Ужгород: Гражда, 2009. С. 358.

4. *Макара М.П.* Початок змін етнополітичної структури населення Закарпаття (кадровий зріз) // *Carpatica-Carpatika*. Випуск 3. До 50-річчя Ужгородського державного університету. Ужгород, 1995. С. 86.

5. *Задорожний В., Кундрат Ю.* Курс історії української культури (IX – початок XXI ст.). С. 365.

6. Там само. С. 366.

7. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год, фактах проявления враждебной буржуазной идеологии в области. 25.01.1947-15.09.1947 // Державний архів Закарпатської області (ДАЗО) Ф. П-1. Закарпатський обком Компартії України. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 6.

8. Там само.

9. Там само. Арк. 14.

10. Отчет, докладные записки Ужгородского государственного университета о научной и педагогической работе кафедр основ марксизма-ленинизма, истории и литературы за 1946-1947 учебный год и работе университета. 30.01.1947-07.10.1947 // ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 398. Арк. 40.

11. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год ... // ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 17.

12. *Мандрик І.О., Олашин М.В.* Дев'ять років заслання Петро Сміян отримав за свої переконання: [до 90-річчя від дня народження] // *Новини Закарпаття*. 2008. 15 січня. С.6; *Олашин М.В.* Історичний факультет Ужгородського національного університету: Бібліографічний довідник / Держ. вищий навч. Заклад Ужгород. нац. ун-т / Бібліогр. ред. О.Д. Закривидорога. Ужгород: Гражда, 2010. С. 46-47.

13. *Тиводар М.П.* Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2005. С. 32.

14. Там само.

15. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год... // ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 15.

16. Там само.

17. Там само. Арк. 16.

18. Там само.

19. Там само. Арк. 16-17.

20. Решительно бороться с проявленными буржуазно-националистической идеологии // *Закарпатская Украина*. 1947. 16 июля.

21. *Бідзіля Ю.* Тема будительства у науковій спадщині П.В. Лінтура // *Будівничий культури*. Збірник матеріалів до 100-річчя від дня народження Петра Лінтура / Упорядник Сенько І.М. Ужгород: Карпати, 2010. С. 151-166.

22. *Данилюк Д.* Історична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець XVIII – середина XIX ст.). Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. – 400 с.

23. Іван Семенович Орлай. З наукової спадщини / упорядник Д. Данилюк. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2005. – 144 с.; О. Духнович. З наукової спадщини будителя / Уклад., передмова, іст. нарис Д. Данилюка. Факсим. вид.: 1967, 1989. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2003. – 104 с.

24. *Тиводар М.П.* Названа праця. С. 34.

25. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год... // ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 49.

26. Там само. Арк. 50.

27. Там само. Арк. 51.

28. Там само. Арк. 63.

29. Там само. Арк. 55.

30. Там само. Арк. 56.

31. Там само. Арк. 19.

32. Там само. Арк. 57.

33. Там само. Арк. 59.

34. Там само.

35. Там само. Арк. 60.

36. Там само. Арк. 48.

37. *Тиводар М.П.* Названа праця. С. 35.

38. Информации, справки работников отдела (пропаганды и агитации) по делам печати. 09.06.1948-22.09.1948 // ДАЗО. Ф. П-1. Оп.1. Спр. 717. Арк. 27-31.

39. Постановва бюро Ужгородського міському КП України про Лінтура П.В., протокол № 13 засідання бюро Ужгородського міському КП України від 8 червня 1959 р. // Будівничий культури. Збірник матеріалів до 100-річчя від дня народження Петра Лінтура / Упорядник Сенько І.М. Ужгород: Карпати, 2010. С. 343-344.

40. Тиводар М.П. Названа праця. С. 34.

41. Там само. С. 35.

42. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год, фактах проявления враждебной буржуазной идеологии в области. 25.01.1947-15.09.1947 // ДАЗО. Ф. П-1. Закарпатський обком Компартії України. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 51.

43. Тексты лекций первого секретаря обкома партии И.Д.Компанца: «Партия всегда организовывала литературное дело и формировала его результаты», «О стиле и методах работы в партийных органах» 18.11. 1948 // ДАЗО. Ф. П-1. Оп.1. Спр. 715. Арк. 28.

44. Там само. Арк. 29.

45. Там само. Арк. 30.

46. Там само. Арк. 31.

47. Там само. Арк. 32-33.

48. Там само. Арк. 33.

49. Там само. Арк. 35-36.

50. Там само. Арк. 36-39.
51. Там само. Арк. 39.
52. Там само. Арк. 40.
53. Там само. Арк. 41.
54 Там само. Арк. 48.
55. Ерделі – Гриць. До творчої праці, товариші художники // Закарпатська правда. 1945. 6 квітня. С. 2.
56. *Цуга І.* Мистецький дух класики // Соціал-демократ. 1999. 13 листопада. С. 12.
57. *Чендей І.* Велика спадщина // Закарпатська правда. 1981. 23 травня. С. 3.
58. *Мишанич В.* Вибрані із нас: [Про А. Ерделі] // Карпатська Україна. 2003. 22 травня. С. 3.
59. *Фединишинець В.* Невідомий Ерделі: коли боронив його Бог // Новини Закарпаття. 2000. 19 серпня. С. 15.
60. *Гойда Ю.* О некоторых вопросах идеологической работы с интеллигенцией // Закарпатская Украина. 1848. 24 февраля. С. 2.

Журнал консервативной мысли

Золотой Лев

www.zlev.ru